

Інститут археології НАН України
Донбаський державний технічний університет
Воронізький державний університет

ПРОБЛЕМИ ГІРНИЧОЇ АРХЕОЛОГІЇ
(матеріали II-го міжнародного Картамиського польового
археологічного семінару)

с. Новозванівка Попаснянського р-ну Луганської області
21 – 25 липня 2003 р.

За загальною редакцією
академіка НАНУ П. П. Толочко,
професора В. М. Дорофеева

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту археології НАН України,
вченою радою Донбаського державного технічного університету,
вченою радою Воронізького державного університету

Алчевськ
ДонДТУ
2005

ДО ПРОБЛЕМИ МЕТАЛОВИРОБНИЦТВА КУЛЬТУРИ БАБИНЕ

Постанова питання. На першому Картамиському семінарі автор зробив доповідь, присвячену постанові проблеми щодо експлуатації Бахмутських мідних копалень населенням бабинської культури. Було зазначено, що в історіографії з цього приводу немає єдиної думки і можливо виділити дві діаметрально протилежні точки зору. Відповідно до однієї, металургія і металообробка бабинської культури орієнтувалась на мідні рудопроявлення і традиції Кавказу [Березанская, 1986: 38; Ковалева, 1987: 208]. Прибічники другого підходу з більшою чи меншою вірогідністю пов'язують бабинське металовиробництво з Бахмутськими рудовиявленнями і припускають їх розробку (експлуатацію) бабинським населенням [Братченко, 1985: 455; 1995: 87, 89; Писларий, 1983: 11; Татаринів, 1993: 89-90, 95-96; 2003: 90, 94-95]. На жаль, здійснити комплексний аналіз, який би дозволив залучити до розв'язання означеної проблеми усі види джерел (матеріали поселень, могильників, скарбів, копалень тощо) і використати різноманітні методики їх дослідження (археологічні, природничих дисциплін), зараз неможливо. Причинами тому є недостатність археологічної вивченості різних видів пам'яток (зокрема бабинських поселень і Бахмутських мідних копалень взагалі, а також проблематичність культурної атрибуції скарбів), майже повна відсутність даних спектрального аналізу металевих виробів культури Бабине, яка посилюється дефіцитом самого бабинського металокомплексу. Враховуючи ці обставини, ми вирішили в якості одного з перших кроків дослідження в означеному напрямку опрацювати найбільш репрезентативну групу джерел – матеріали могильників, з метою виявлення характеру розповсюдження металевих виробів в ареалі культури Бабине. При цьому ми цілком усвідомлюємо ту обставину, що поховальні пам'ятки є особливим різновидом археологічних джерел, аналіз та інтерпретація яких, в тому числі на предмет насиченості металом, повинна враховувати особливості поховальної парадигми, в якій далеко не завжди знаходили пряме відображення реалії повсякденного життя, зокрема господарсько-економічного характеру.

Джерельна база. На сьогодні загальна кількість досліджених розкопками поховань культурного кола Бабине перевищує дві тисячі комплексів, які більш-менш рівномірно розповсюджені в ареалі між Пониззям Дунаю і Нижньою Волгою. Переважна більшість їх походить з курганних могильників. Серед цього масиву тільки близько 70 поховань містили мідно-бронзові вироби. До цієї групи не включений ще десяток поховань з дрібними металевими предметами (скоби, швайки, кільця), культурна атрибуція яких викликає сумнів. Ці останні в основному походять із західної області Бабине – Дністровсько-Прутського межиріччя. Означені сім десятків поховань включали у свій інвентарний комплекс до сотні одиниць виробів з металу або з металевими деталями. Серед них: майже третина (31) припадає на металеві скоби-прошивки, платівки та цвяшки від дерев'яних по-

судин та інших предметів; 2 шпеньки від пасової пряжки; 17 ножів; 1 тесло; 1 „долото”; 1 „стамеска”; 3 швайки; 3 шийних гривни; 3 окуляроподібних підвіски; 15 рурчастих та спіральних пронизок; 2 намистини; 9 скроневих та інших кілець-підвісок; решта – функціонально невизначені дрібні фрагменти та сліди мідного окису.

Картографія. Нанесення на карту пам'яток (кожен пункт відповідає окремому могильнику), у яких відкриті бабинські поховання з металевим реманентом, виявило досить показову тенденцію (рис. 1): переважна більшість (85%) комплексів з мідно-бронзовими виробами зосереджена в регіоні між Азовським морем, Дніпром та Сіверським Дінцем. У перерахунку на одиниці виробів цей показник ще більш наочний: на окресленій території концентрується 87-93%[□] металевих виробів культури Бабине. До цього можна додати, що саме у донецько-дніпро-азовському регіоні відкриті поодинокі поховання бабинського культурного кола, до складу інвентарю яких входять інструменти металургійного виробництва [Берестнев, 2001: 68, рис. 50, 2-4; Кубышев, Нечитайло, 1991: 11-12; Литвиненко Р.А., 1998: 102].

Інтерпретація отриманих результатів. Виявлена особливість локалізації металу в пам'ятках культурного кола Бабине, враховуючи рівень дослідженості самого феномену, навряд чи випадкова і, безумовно, потребує пояснення.

По-перше, є очевидним, що основний масив металокомплексу зосереджений у східній, Дніпро-Донській, культурній групі Бабине, хоча також не по всьому її ареалу, а тільки у Дніпро-Донецькому межиріччі. Цей стійкий зв'язок підтверджується не тільки географією знахідок. Справа в тому, що серед нечисленних поховань з металевими виробами західної, Дніпро-Дунайської, області, частина з них репрезентує не місцеву культурну групу Бабине, а східну (Дніпро-Донську) і пов'язуються нами з мігрантами, які просунулися сюди з Лівобережної Наддніпрянщини наприкінці раннього етапу.

По-друге, показовим і симптоматичним є те, що майже у центрі дніпро-донецького скупчення бабинських пам'яток з металом знаходиться зона мідних рудопроявлень Бахмутської та Кальміус-Торецької улоговин (рис. 1), експлуатація яких достовірно документована для доби пізньої бронзи. Таким чином, бабинська культура певною мірою повторює ситуацію, відому для попереднього періоду катакомбних культур, які демонструють концентрацію навколо бахмутських мідних родовищ поховань так званих металургів-ливарників з виробничими наборами, а також високу насиченість катакомбних могильників цього регіону металевими виробами, на що звертали увагу багато авторів. Ці опосередковані дані досить прозоро натякають на зв'язок катакомбної металообробки на Донеччині з місцевими мідними рудами, хоча прямий факт їх експлуатації катакомбним населенням досі не зафіксований. Аналогічно, неведеними поки що залишаються розробки бахмутських мідних родовищ і бабинським

[□] Питома вага коливається в залежності від включення чи ні до статистики згадуваних вище комплексів з сумнівною культурною атрибуцією.

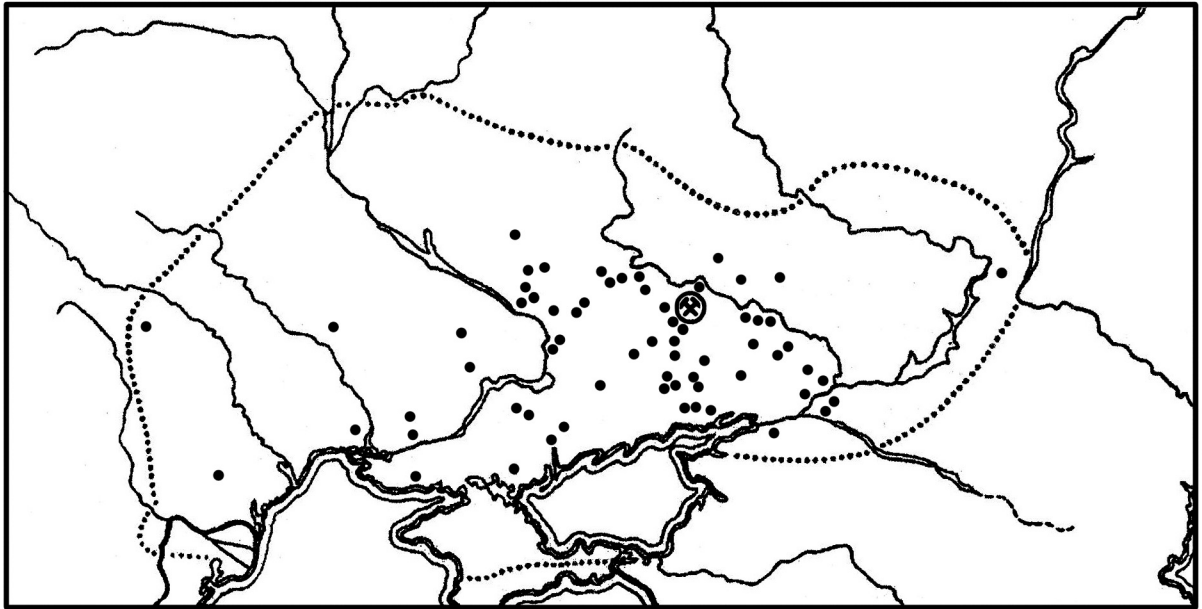

Рисунок 1 – Розповсюдження знахідок металевих виробів культури Бабине

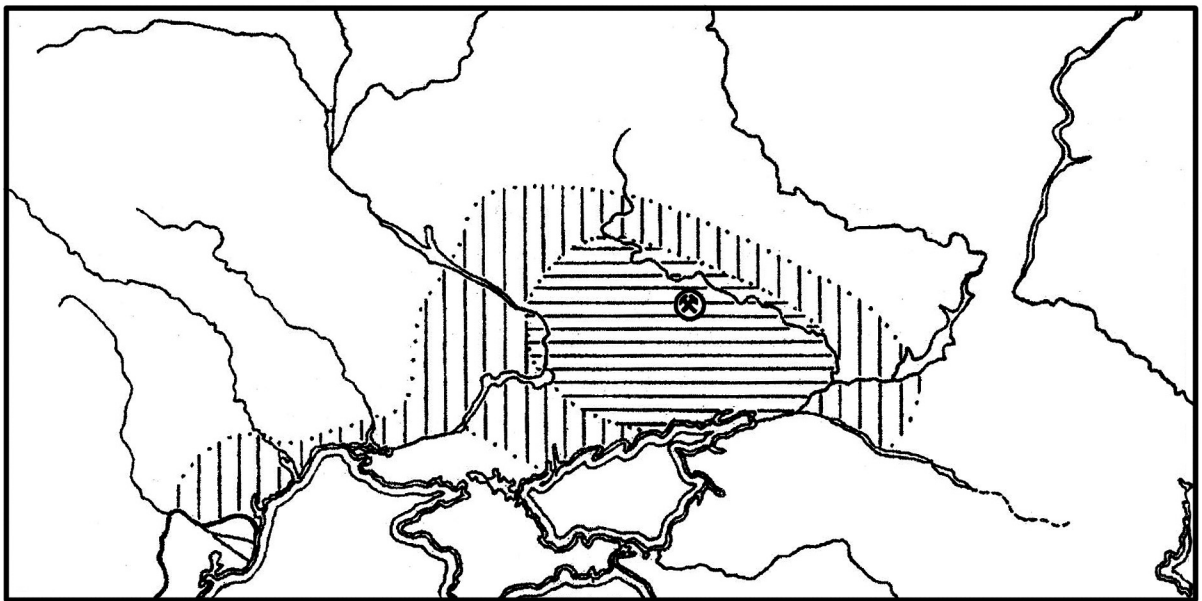

Рисунок 2 – Ареал культури Бабине на I (ранньому) етапі

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ:

- – первинний осередок культури Бабине (початок I етапу)
- – ареал культури Бабине наприкінці I етапу
- – максимальний ареал пам'яток культурного кола Бабине
- – мідні копальні Бахмутської улоговини

населенням, хоча присутність останніх навколо місць виходу міденосних порід підтверджується знахідками відповідної кераміки на Пилипчатиному, Картамиші (Червоне озеро) та інших пунктах [Писларий, 1983: 11; Пряхин, Отрощенко, Саврасов, Бровендер, 2003: 104; Татаринов, 1993: 81; 2003: 83; а також розвідки автора].

По-третє, оснований на аналізі матеріалів могильників та даних картографії прогноз щодо розробок мідних руд Бахмутської улоговини катакомбним та бабинським населенням підтверджується також відповідними паралелями, які дає нам зрубна культура Доно-Донецького регіону. Справа в тому, що зона бахмутських мідних копалень, які достовірно розроблялися зрубними кланами рудознавців, та суміжні райони Донецького кряжу є областю найбільшої концентрації металевих виробів у складі поховального приданого зрубних могильників Доно-Донецького регіону та Лівобережної України [Литвиненко, 1996: 19]. Крім того, лише тут можна зустріти поховання зрубної культури, обрядово-інвентарний комплекс яких свідчить про зв'язок померлих зі сферою металовиробництва: зроблені з зеленого мідяного пісковика кам'яні скрині, руда та характерні кам'яні знаряддя у складі приданого [Литвиненко, 1996: 19-20; Татаринов, 1986; 2003: 82]. Іншими словами, поховальні пам'ятки катакомбної, бабинської та зрубної культур в зоні Бахмутської улоговини та суміжних районах демонструють спільні риси: високу насиченість мідно-бронзовими виробами та наявність інших ознак причетності померлих до сфери металовиробництва, або до тих груп населення, що практикували її. Усе це дає підстави очікувати на відкриття безпосередніх свідчень розробки мідних родовищ Донеччини катакомбним і бабинським населенням, як то ми маємо відповідно до місцевої зрубної культури.

По-четверте, крім того, що основна маса металевих виробів зосереджена у Дніпро-Донецькій групі Бабине, переважна більшість їх походить з комплексів I хронологічного горизонту. Саме тому територія розповсюдження металу у складі поховального приданого практично співпадає з тією областю, яку займала бабинська культура в період свого формування та раннього етапу (порівняй ареали на рис. 1 та 2). Таким чином, майже у центрі первинного осередку культури Бабине опинились мідні копальні Бахмутської улоговини. Цей факт навряд чи здаватиметься випадковим, якщо згадати у чомусь схожу ситуацію з кавказьким, південно-уральським або карпато-дунайським осередками культурогенезу доби палеометалу, важливим фактором яких вважається значний розвиток металовиробництва [Бочкарев, 1991: 25-26; 1995: 19-20; Массон, 1997: 82; 1998: 259-263; 2000: 140, 148, 150-152, 160; та ін.]**. Безумовно, на-

---

** Характер доступних джерел не дозволяє дати адекватну оцінку рівню металовиробництва (металургії та металообробки) у носіїв бабинської культури [Черных Л.А., 1995]. У цьому плані треба досить критично і виважено ставитися до археологічних свідотств. Зокрема не повинен збивати з пантелику факт край обмеженого бабинського металокомплексу, відомого головним чином за матеріалами могильників. Як слушно зауважив С.Н. Братченко [1995: 87], непрезентабельність металевих та інших виробів у поховальному приданому культури Бабине пов'язана „зі зміною поховальної парадигми (по суті, певним відродженням пізньоямних традицій)”. „Незважаючи на порівняну малочисельність знахідок бронзових знарядь, <...> не викликає сумніву розвинена металургія” [Братченко С.Н., 1985: 455]. Крім наведених

звані та донецький гірничо-металургійні центри не можуть бути ототожненими за своїми масштабами, радіусом дії та впливу. Та й археологічні формопроявлення їх, в тому числі для доби переходу від середньої до пізньої бронзи, були не однаковими. Але зв'язок цих металовиробничих центрів з осередками культурогенезу для різних етапів бронзового віку є симптоматичним. Зрозуміло, що доведення та обґрунтування дніпро-донецького осередку бабинського культурогенезу потребує додаткових аргументів і пояснень, головним чином причинно-наслідкових. Адже завжди виникає питання: чим був викликаний або стимульований той чи інший процес? Можливо, цей осередок був не первинним, а вторинним, породженим якимись зовнішніми культуротворчими (або деструктивними) імпульсами, які залишаються поки що не з'ясованими. Цілком вірогідно, що виявленню цього впливу сприятиме урахування таких факторів, як наявність певних паралелей між раннім горизонтом культури Бабіне, з одного боку, північнокавказькими та постшнуровими культурами Східної Європи – з другого [Братченко, 2001: 47, 49; Литвиненко, 2001: 168; 2002: 190].

ЛІТЕРАТУРА

Березанская С.С., Культура многоваликовой керамики // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К, 1986.

Берестнев С.И., Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.). – Харьков, 2001.

Бочкарев В.С., Волго-уральский очаг культурогенеза эпохи поздней бронзы // Социогенез и культурогенез в историческом аспекте. – СПб, 1991.

Бочкарев В.С., Карпато-дунайский и волго-уральский очаги культурогенеза эпохи бронзы (опыт сравнительной характеристики) // Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита – бронзы Средней и Восточной Европы. – СПб, 1995.

Братченко С.Н., Культура многоваликовой керамики // Археология Украинской ССР: В 3-х т. – Т. 1. – К, 1985.

Братченко С.Н., Соотношение каменной и бронзовой индустрий в энеолите и бронзовом веке // Донские древности. – Вып. 4. – Азов, 1995.

Братченко С.Н., Донецька катакомбна культура раннього етапу: У 2-х ч. – Ч.1. – Луганськ, 2001.

Кубышев А.И., Нечитайло А.Л., Центры металлообрабатывающего производства азово-черноморской зоны (к постановке проблемы) // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К, 1991.

цитованим автором аргументів на користь такого висновку, звернемо увагу і на високий рівень деревообробки у бабинській культурі, який міг бути забезпечений лише відповідним металевим інструментарієм [Писларий, 1979; 1995: 197-199].

Литвиненко Р.А., Памятники Северского Донца в системе Доно-Донецкой производственной зоны эпохи поздней бронзы // Доно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи. – Вып. 1. – Воронеж, 1996.

Литвиненко Р.А., Погребения КМК с производственным инвентарем // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности и культурно-исторической общности многоваликовой керамики. – Запорожье, 1998.

Литвиненко Р.А., Культура Бабино (многоваликовой керамики) и ее место в системе бронзового века юга Восточной Европы // Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. – Самара, 2001.

Литвиненко Р.А., Катакомбное наследие в бабинской культуре // Степи Евразии в древности и средневековье. – Кн. 1. – СПб, 2002.

Массон В.М., Майкопские лидеры ранних комплексных обществ на Северном Кавказе // Древние общества Кавказа в эпоху палеометалла (ранние комплексные общества и вопросы культурной трансформации). – СПб, 1997.

Массон В.М., Эпоха древнейших великих степных обществ // Археологические вести. - № 5. – СПб, 1998.

Массон В.М., Ранние комплексные общества Восточной Европы // Древние общества юга Восточной Европы в эпоху палеометалла (ранние комплексные общества и вопросы культурной трансформации). – СПб, 2000.

Писларий И.А., Деревообработка в эпоху меди-бронзы в Донецкой лесостепи // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы. – Донецк, 1979.

Писларий И.А., Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М, 1983.

Писларий И.А., Деревообработка в эпоху средней бронзы в лесостепи Восточной Украины // Хозяйство древнего населения Украины: В 2-х ч. – Ч. 1. – К, 1995.

Пряхин А.Д., Отрощенко В.В., Саврасов А.С., Бровендер Ю.М., Некоторые результаты исследований украинско-российской экспедиции на Картамышском рудопроявлении Луганской области Украины // Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 17: Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы. – Воронеж., 2003.

Татаринов С.И., Древний металл Восточной Украины. Очерки по реконструкции горного дела, металлургии и металлообработки в эпоху бронзы – Артемовськ, 1993.

Татаринов С.И., Древние горняки-металлурги Донбасса. – Славянск, 2003.

Черних Л.А. Проблемы изучения медно-бронзового производства культуры многоваликовой керамики (КМК) // Эпохи бронзы Донно-Донецкого региона: Материалы укр.-рос. полевого археолог. семинара. – Луганськ, 1995

SUMMARY

At present time among scientists there is no uniform point of view on a problem of manufacture of bronze at tribes of Babino culture. Some authors connect metallurgy and metal working of Babino culture with ore sources and traditions of Caucasus. Other researchers consider, that their manufacture of metal was guided by copper ores of Bakhmut hollow. Condition of sources yet does not allow carrying out complex research of this problem. Therefore we were limited to the analysis only one however most investigated and a representative source - materials of burial grounds.

Among more than 2000 burials of Babino cultural circle only about 70 burials contained bronze products. However, into structure of stock of these burial places entered about 100 subjects from metal or with metal details. Mapping burials with metal shows, that the most part (85 %) from them is concentrated in region between Azov Sea, Dnepr and Severski Donets rivers. In the specified region are known rare burials of Babino culture in which there were tools of metallurgical manufacture.

It is remarkable, that almost in the center of a congestion of Babino monuments containing metal products, there are deposits of copper Bakhmut and Kalmius-Torets hollows. Such situation, most likely, is not casual. It proves to be true that the similar picture, with some features, is observed in catacomb and timber-grave cultures of researched region. For example, in zone of Bakhmut hollow and in adjacent areas of the Donetsk range so-called burials of metallurgists of catacomb culture are concentrated. Also here high densities of metal products in burials of catacomb culture are marked. Last feature is characteristic also for local timber-grave culture to which authentically possesses Bakhmut copper mines. The above-stated facts allow to predict opening of direct certificates of operation of Bakhmut copper mines by the population of catacomb and Babino cultures.

It is remarkable, that the area of distribution of bronze subjects in burial grounds is in an area of eastern (Dnepr-Don) cultural group Babino. It is necessary to emphasize also, hundred greatest amount of metal is concentrated in monuments of I (early) chronological horizon of Babino culture. It is evidently visible on maps (fig. 1 and 2): the area of concentration of metal almost coincides with territory that was occupied with Babino culture during the formation and an early stage. Probably, such concurrence is not casual. In fact such known cultural centers as Caucasus, Carpathians-Danube and Southern Ural, confirm, that development of manufacture of metal (metallurgy and metal working) is the important factor of genesis of cultures.